

IASWECE
(TARPTAUTINĖ ŠTEINERIO/VALDORFO
ANKSTYVOSIOS VAIKYSTĖS PEDAGOGIKOS
ASOCIACIJA)
LVVPIA
(LIETUVOS VALDORFO VAIKYSTĖS
PEDAGOGIKOS INICIATYVŲ ASOCIACIJA)
KAUNO KOLEGIJOS JUST.
VIENOŽINSKIO MENŲ FAKULTETO
IKIMOKYKLINIO UGDYMO KATEDRA

Ugnė Dirmeitytė
ELGESIO LAISVĖS IR AIŠKIŲ RIBŲ SANTYKIS
VALDORFO DARŽELYJE

Baigiamasis darbas

Tęstinis seminaras Valdorfo darželio
auklėtojo kompetencijai įgyti

Kaunas, 2018

Turinys

ĮVADAS.....	3
1. Pirmojo septynmečio amžiaus ypatumai	4
2. Laisvės ir ribų santykis Valdorfo darželio kasdienybėje.....	6
2.1. Ritmas, ritualai Valdorfo darželyje	7
2.2. Darželio vidaus gyvenimo elgesio laisvė ir ribos.....	8
2.3. Elgesio laisvė ir ribos lauke	12
3. Auklėtojo raiška	17
3.1. Bendradarbiavimas su tėveliais ir kolegomis.....	18
IŠVADOS	20
REFLEKSIJA.....	21
LITERATŪRA.....	22

IVADAS

Žmogumi netampama savaime! Genetinį paveldą, instinktus turi papildyti mokymas ir meilės kupinas buvimas šalia tuo metu, kai vaikas vis iš naujo suvokia, kiek daug jis dar negali ir kiek dar turės išmokti, kai jam sunku ir apima neviltis. Tam, kad formuotųsi ir stiprėtų vaiko valia, reikia iššūkių, pasipriešinimo ir ribų – taip išbandomos jėgos ir įgyjami nauji gebėjimai.¹ Pasak, I. Brochman, Valdorfo pedagogikos tikslas – ugdyti laisvą, harmoningą asmenybę, kuri padėtų vaikui įeiti į pasaulį taip, kad jis nenustotų jo mylėjęs.

Kiekvienas vaikas turi savo individualų pasaulį ir nuolat „konstruoja“ save – atsidamas, stebėdamas, fantazuodamas, eksperimentuodamas, bandydamas ir kurdamas. Tam labai svarbus suaugusiojo vaidmuo, kuris suteiktų vaikui pakankamai laisvės, saugumo, nustatydamas aiškias ribas, kurios padėtų vaikui suvokti savo socialinę priklausomybę, tvirtumą, patikimumą ir išskirtinumą. Visa tai, kas susiję su auklėjimu, labai individualu ir priklauso nuo kultūros, visuomenės ir šeimos, nuo asmeninės patirties ir saviugdos. O šiais laikais dažnai auklėjimas suvokiamas kaip bausmė, siekianti palaužti vaiko valią, o ribos asocijuojasi su hierarchija, perdėta globa, bausme ar prastu vaikų pažinimu. Tačiau, tikiu, kad ribos vaikui reikalingos, jos suteikia vaikams drąsos siekti naujų tikslų ir planuoti ateitį. Be ribų sunku tapti asmenybe ir tapti savarankišku.

Dabar galima rasti daugybę informacijos, straipsnių, patarimų, kaip auklėti vaikus, tačiau vis mažiau pasikliaujama instinktyviu auklėjimu. Kuris suteikia galimybę nuolat stebėti vaikus ir patiems suprasti, ko reikia mūsų vaikams. Elgesio laisvė ir ribos – du kraštutiniai, kaip tarp jų atrasti santykį, kad vaikas ugdytųsi laisvai, bet kartu ir jaustųsi saugus ir nesuvaržytas santykiuose su ribomis. Taigi, pagrindinis mano **darbo tikslas** – panagrinėti elgesio laisvės ir ribų santykį Valdorfo darželyje. Tam, kad įgyvendinti tikslą išsikėliau uždavinius:

- Aptarti pirmojo septynmečio vaiko raidos ypatumus, kurie leis suprasti, ko vaikui reikia skirtingu amžiaus tarpsniu, su kokiais iššūkiais jis susiduria, kaip atsižvelgiant į tai, vaikui nustatyti ribas, nepažeidžiant jo ugdymosi laisvės.
- Aprašyti elgesio laisvės ir ribų santykį Valdorfo darželyje. Kaip šį santykį įtakoja darželio ritmas, auklėtojo raiška ir kuriama darželio aplinka, bei santykiai su kolegomis, vaikų tėvais.

Darbe pasitelksiu teoriją ir savo praktiniais pastebėjimais.

---

¹GOEBEL W., GLOCKLER M. *Padėkime augti*. Vilnius, 2006, p. 406.

1. Pirmojo septynmečio amžiaus ypatumai

Valdorfo pedagogikoje didelis dėmesys skiriamas vaikų amžiaus tarpsnių ypatumams. Nors kiekvienas vystosi savitu tempu, tačiau yra ir dėsningumų, kurie būdingi vienam ar kitam amžiaus tarpsniui. Kiekviename vystymosi tarpsnyje vaikas turi tam tikrų fizinių, emocinių ir intelektinių ypatybių, kurioms reikia empatiško ugdomojo atsako – tai yra į vaiką orientuoto ugdymo pagrindas. R. Šteineris (Rudolf Steiner) teigia, kad auklėtojas turi pasirūpinti tinkama vaikui fizine aplinka. Tik tinkamos sąlygos leis tinkamai susiformuoti vaiko organams. „Tinkamos sąlygos“ – tai ne tik aplink vaiką esantys materialūs daiktai, bet viskas, kas vyksta vaiko akiratyje ir ką jis gali justti savo jutimais, taip pat viskas, kas gali veikti vaiko dvasią. Taigi, per šiuos pirmuosius septynerius gyvenimo metus reikia leisti augti fiziniam vaiko kūnui.²

Šiame skyriuje apžvelgsiu vaikų iki septynių metų vystymosi etapus, susiedama su vaikų žaidimo vystymosi tarpsniais, nes būtent žaidimas šiame amžiuje labai svarbus ir jį puikiai galima stebėti darželyje, laisvo kūrybinio žaidimo metu.

Pirmiausiai, vaikas gimsta visiškai atviras ir pasitikintis, jis atvirai pasitiki, kad juo bus pasirūpinta ir viskas bus gerai, bus patenkinti pirminiai vaiko poreikiai. Gimęs kūdikis jau yra asmenybė, gimė iš ten, kur viskas buvo aišku, kur buvo ribos, jokių netikėtumų. Per pirmuosius tris metus vaikas išmoksta vaikščioti, kalbėti ir truputį mąstyti. Vaikams iki 3 metų viskas vienu metu yra ir žaidimas ir darbas, jie tampa tyrinėtojais, viską liečia, judina, traukia. Jam tampa įdomu viskas, ką veikia šalia esantis žmogus. Vaikui svarbus pats veiksmas, judesys ir jo ritmiškas pasikartojimas, jam neįdomus rezultatas. Ir būtent trečiaisiais metais jis pradeda pirmą kartą mažyte sąmone suvokti savo buvimą. Valdorfo pedagogikoje kalbama ir apie krizes, kurios ištinka vaiką maždaug kas tris metus. Būtent trimečiams prasideda auklėtojoms gerai pažįstamas spyriojimosi amžius. Nėra tokio dalyko, su kuriuo vaikas sutiktų – pirmoji jo reakcija visada prasideda „Ne!“. Po trijų metų vaikuose prabunda naujas nuostabus gebėjimas – fantazija. Iš pačių įvairiausių, aplinkoje esančių daiktų vaikas kuria pasaulį. Žaidimas nėra sklandus ir tolygus, jis tampa labai judrus, nuolat keičiasi. Bet kiekvieną kartą yra labai intensyviai užsiėmęs savo veikla. Visa tai parodo, kad vaikas nėra nesusikaupęs, iš tiesų jis labai susikoncentravęs į žaidimą, tai rodo didžiulį vaiko vidinį aktyvumą. Žaidimas pilnas fantazijos, tačiau vis dar nekrypsta į konkretų tikslą, rezultatą.

Vėliau, apie penktuosius metus vaikų žaidimas iš esmės pasikeičia. Vaikui kyla vidiniai vaizdiniai bei suvokimai, kuriuos jis nori įgyvendinti. Sumaniai naudojasi žaidybinėmis ir statybinėmis medžiagomis, tikslingai susiranda žaidimui reikalingas medžiagas. Anksčiau paskatinimas žaisti ateidavo iš išorės, o dabar jau impulsas ateina iš vidaus. Pasikeičia ir socialinio žaidimo stilius - žaidimui suburia nedideles grupes, aiškiai padalina vaidmenis, priima ir mažuosius, kuriuos paverčia žaidimo dalimi. Žaidimas tampa ilgas ir kryptingas, jį gali pratęsti net

---

² BROCHMAN I. *Ar skriaudžiame savo vaikus?*. Vilnius, 1999, p. 54-55.

keletą dienų iš eilės. Pradedama keistis ir kūnas – išnyksta apvalus pūpsantis pilvukas, išsitiesina pečiai, atsiveria krūtinė – ženklas, kad vaikas turės pažinti ir patirti jausmų pasaulį, pamatyti, kad pasaulis ne tik geras, bet ir gražus. Ima byrėti pieniniai dantys. Prabunda mąstymas, vaikas pradeda save vertinti, ištinka fantazijos krizė – vaikas pradeda nuobodžiauti. Bet nuobodulys tokiam amžiuje labai svarbus, jo nereikėtų užversti veiklų pasiūlymais, įvairiais būreliais, jam pačiam reikia atrasti jėgų tolimesniam virsmui. Kuomet jį užvaldys kuriančioji fantazija, kada gims žmogaus kūrybingumas. Septintuosius gyvenimo metus R. Šteineris vadina gyvybės kūno gimimu. Pirmaisiais vaiko gyvenimo metais gyvybės kūnas visiškai priklauso nuo fizinio, pagrindinė užduotis yra auginti fizinį kūną, o dabar jis gimsta naujam darbui – vaiko atminties ugdymui. Pagal Valdorfo pedagogikos septynmečių teoriją, septintaisiais gyvenimo metais vaikas išgyvena atsiskyrimą nuo mamos gyvybinių jėgų lauko, tampa dar savarankiškesnis. Dabar jam veiksmams, o ne žodžiais reikia pasakyti, kad jis yra saugus.

Taigi, vaikams atsiveria pasaulis ir jiems tereikia pakankamai laisvės žaidimams ir eksperimentams, teikiantiems džiaugsmo ir padedantiems vystytis. Mūsų, kaip ugdytojų tikslas nustatyti tam tikras gaires (ribas), kurios padėtų jiems orientuotis.

2. Laisvės ir ribų santykis Valdorfo darželio kasdienybėje

Ribos, kurias nustatome, turi būti ne neįveikiama siena, o veikiau „tvora su tarpais, pro kuriuos galima pasižvalgyti“. (Christianas Morgensternas).³

Valdorfo darželio auklėtoja (mūsų darželyje visos auklėtojos yra moterys, todėl pasirinkau darbe moteriškąją giminę) žino, kad vaikams suteikiant laisvę, kuri jiems be galo svarbi, būtina nustatyti tam tikras gaires (ribas), į kurias vaikai galėtų orientuotis, taip pat taisyklės, kurios palengvintų bendrabūvį. Reikia sukurti tokią aplinką, kurioje vaikas jaustųsi saugiai, bet tuo pačiu nustatytos saugumo ribos suteiktų laisvę tobulėjimui, nes vaikų saugumas auga, kada jie turi daugiau galimybių tyrinėti, laisvai reikšti emocijas, palaikomos jų idėjos.

Pirmajame skyriuje buvo plačiau aptarti pirmojo septynmečio amžiaus raidos ypatumai, būtent pirmajame septynmetėje stipriausiai vaike pasireiškia vaiko valia, beveik visko išmokstama per fizinę veiklą – vaikas nesąmoningai mėgdžioja suaugusius ir vyresnius vaikus. Kad formuotųsi ir stiprėtų valia, vaikams reikia iššūkių, pasipriešinimo, ribų – taip išbandomos jėgos ir įgyjami nauji sugebėjimai.⁴

Taigi, kaip mes, auklėtojos, Valdorfo darželyje nustatome vaikams ribas, nepažeisdami jų ugdymosi laisvės? Kokios priemonės padeda tai įgyvendinti? Valdorfo darželyje visų pirma elgesio laisvę ir ribas apsprendžia sudarytas tikslingas „įkvėpimo“ ir „iškvėpimo“ principais paremtas ritmas, kurį papildo įvairūs dienos ritualai. Ritmas taupo jėgas, viskas kas vyksta reguliariai, reikalauja mažiau jėgų nei vienkartinis veiksmas, atliekamas neįprastu laiku ar

³ UTZ K., *Tu priklausai mums!* Vilnius, 2001, p. 46.

⁴ GOEBEL W., GLOCKLER M. *Padėkime augti*. Vilnius, 2006, p. 406.

neįprastomis aplinkybėmis. Visa tai padeda vaikui sukurti jaukią, gerai pažįstamą aplinką, kurioje vaikas gali laisvai ugdytis. Kitas labai svarbus vaidmuo tenka auklėtojais, kuri turi būti verta pamėgdžijimo. Kaip R. Šteineris teigia „ugdymo gairės tarsi savaime iškyla iš tampančiojo žmogumi esmės“.

2.1. Ritmas, ritualai Valdorfo darželyje

R. Šteineris vieną iš pagrindinių valios ugdymo principų laiko pasikartojimus, kurie yra tvirtos valios pagrindas. Būtent šiuo principu ir vadovaujamės Valdorfo darželyje, kurdami darželio ritmą. Ritmiškas darželio gyvenimas padeda vaikams harmoningai vystytis, palaiko jų vidinę pusiausvyrą. Teisingas dienos ritmas padeda formuotis teisingoms kūno organų formoms, o pasikartojantys veiksmai taupo vaiko jėgas. Teisingas kvėpavimas suteikia laisvės. Todėl, darželyje diena suskirstyta taip, kad vaikai turi galimybių būti aktyvūs, turi galimybę laisvai žaisti, pabėgioti ir pašūkauti, o per kitas – nurimti, priimti informaciją, valgyti, klausytis pasakos. Įkvėpimą lydi iškvėpimas. Žinodami, ko gali tikėtis iš ateinančios dienos, vaikai įpranta patys tvarkytis: plauti rankas, susidėti žaislus, kultūringai valgyti ir pan. Kai susidaro gyvenimo ritmas, nebėra reikalo taikyti neefektyvių priemonių: vaiko barti, bausti ar moralizuoti. Vaikui reikalingas ritmas, kuris suteikia saugumo, o kuomet vaikas jaučiasi saugus, tuomet kyla mažiau chaoso, vaikai yra ramesni.

Nustatant tinkamas ribas ir taisykles, kurios nevaržytų vaiko laisvės, auklėtoja pasitelkia į pagalbą įvairius ritualus, kurie palengvina perėjimus nuo vienos veiklos į kitą, tai irgi lyg tam tikros ribos, tačiau nereikalaujančios paaiškinimų, paliepiamų. Jie padeda sušvelninti konfliktus, padeda vaikams susiorientuoti. Ritualai sukuria ir naujus įpročius, padrąsina ir skatina pažinti tai, kas yra anapus įprastų ribų. Maži ritualai – tai penas vaiko sielai.

Darželio kasdienybėje ritualai mus lydi kiekvieną dieną, savaitę, visais metų laikais. Pavyzdžiui, ateina laikas tvarkymuisi ir dažnai kartojasi situacija, kad vaikai su užsidegimu įnikę į savo žaidimą ir nenori tvarkytis, auklėtojais šiuo atveju pagelbėja jau susiformavę įpročiai. Ji pasitelkia į pagalbą tvarkymosi dainelę „Kiekvienas daiktas turi savo vietą, turi savo vietą, vietą numylėtą“, kurios metu – neliepiant vaikui „susitvarkyk“, auklėtojos suburia vaikus į ratą ir vaikai paskirsto tvarkymosi darbus, tokiu ritualu vaikai noriau tvarkosi be paliepiamų. Ir visa tai lydi auklėtojo pavyzdys, kuris kartu tvarkosi, prieidamas prie vieno kito vaiko, tiesiog pasakydamas „sudėk nykštukus atgal į namelį; sudėk kaladėles atgal į dėžę“. Žvakės uždegimas prieš valgį, prieš pasakos sekimą, susikibimas už rankų ir padėkojimas už maistą, labai padeda nustatyti ribą, kad šiuo metu iš aktyvesnės veiklos pereinama prie susikaupimo, ramybės. Tai padeda išvengti visai nereikalingų nuolatinių kartojimų, aiškinimų. Reikėtų suprasti, kad vaikai turi visai kitokį pasaulio vaizdą ir suvokimą, kas tuoj vyks. Jiems reikia erdvės ir laiko persiorientuoti. Todėl, dažniausiai pokyčiams vaikai priešinas.

2.2. Darželio vidaus gyvenimo elgesio laisvė ir ribos

Valdorfo darželis tai tarsi gyvas socialinis organizmas, kurioje yra mišrios grupės – tai ir vyresnieji, priešmokyklinio amžiaus vaikai ir mažyliai, trimečiai ar jaunesni. Tokioje mišrioje grupėje vaikas nuosekliai ir harmoningai išgyvena savo augimą, brendimą. Tai iš ugdytojo reikalauja didesnio dėmesio, lankstumo ir gilaus vaiko vystymosi etapų pažinimo. Todėl pirmiausia reikia atidžiai stebėti, koks yra to amžiaus vaikas, kodėl jis toks ir kuo mes galime jam padėti ugdant vidines galias. Vos atėjusiems į darželį mažiesiems trimečiams labai svarbu suteikti pasitikėjimą ir saugumą, todėl dažniausiai tik atėję į darželį, jie prisiriša prie jį priėmusios auklėtojos ir dažniausiai būna šalia, kol įgauna pasitikėjimą. Po truputį vaikas prisiriša prie

pastovios vaikų grupės, patalpų, dienos, savaitės ir metų ritmiškumo bei veiklų pasikartojimo ir pradeda pasitikėti savimi. Vaikas nori pažinti pasaulį ir įgyti patirties.⁵ Trimečiai pradeda megzti santykius, tačiau dar neturi pojūčio, kad kiti vaikai taip pat turi savo poreikių, nejaučia kito vaiko ribų. O šešiamečiai jau labai stiprūs, aktyvūs, jie trokšta lipti vis aukštyr ir aukštyr, kopti į medžius, suptis kuo aukščiau, jiems reikia sukurti tokią aplinką, kur galėtų įgyvendinti savo poreikį saugiai lipti aukštyr, prižiūrimas pasitikinčio suaugusiojo. Taigi, auklėtojai tenka didžiulė užduotis, sugebėti nubrėžti vaikui tam tikrus elgesio rėmus, nustatyti ribas. Bet tam reikia suvokti, koks yra vaiko amžius, kokios jo galimybės ir poreikiai, kad nustatytos ribos gali keistis ir plėstis vaikui augant. Jam reikalinga suaugusiojo parama, supratimas ir svarbiausia meilė.

Turbūt svarbiausia dienos dalis vaikui yra laisvas kūrybinis žaidimas, o laisvas žaidimas nereiškia ribų nebuvimo, jos apmąstomos atsižvelgiant į vaikų poreikį žaisti. Žaidimas darželyje vyksta tiek uždaroje, tiek lauko erdvėje, ir tam kad vaikai būtų saugūs ir auklėtoja jaustųsi saugiai, yra nustatomos tam tikros ribos ir keletas taisyklių. Svarbu, kad ribos ir taisyklės atitiktų vaiko amžių ir prigimtį. Jeigu gyvybei gresia pavojus, būtini kategoriški draudimai, nustatą ribas ten, kur vaiko patirtis negali. Elgesys, kuris yra pavojingas pačiam vaikui ar aplinkiniams – piktybiškas mušimasis, žaidimas su pavojingais įrankiais, yra draudžiamas, todėl darželyje vadovaujamės taisykle „negalime skriausti savęs ir kitų“. Auklėtoja grupėje kuria džiugią, ramią, jaukią aplinką, kur vaikai galėtų laisvai naudotis sava žaidimo erdve. Stengiamasi sąmoningai organizuoti tokią erdvę, kuri skatina natūralų vaiko poreikį prasmingai veikti, o ne siautėti (patrakusiai bėgioti). Mūsų darželyje yra susitarimas, kad labai aktyviais žaidimais, kur daug judama ir neribotai bėgiojama, mėgaujamės lauke. Sąmoningai parinktų daiktų kokybė ir kiekis, kuriamoje erdvėje, lemia harmoningą būvį ir padeda išvengti chaotiškumo. Kuo mažiau žaislų ir kuo jie natūralesni, neišbaigtesni, tuo vaikas turi daugiau laisvės pasireikšti fantazijai, gimti kūrybiškumui. Kartas nuo karto vidaus žaislus atidžiai peržiūrimė: nebenaudojamus žaislus išimame, sulūžusius sutaisome.

Vaiko iki septynerių metų piešimas – tai jo vidaus atspindys, todėl grupėje vaikams prieinamoje vietoje, visuomet yra priemonių laisvam piešimui. Vyksta „iškvėpimas“, lape jie išlieja savo įspūdžius, tai auklėtojoms suteikia galimybę pajusti vaiko vidinę būseną. Piešimas nėra specialiai organizuojamas ir neskatinamas. Mūsų darželyje vaikai piešia natūraliomis vaškinėmis kreidelėmis, išimtį darome priešmokyklinukams, kurie gali piešti pieštukais. Ši išlyga (taisyklė) labai patinka vaikams, mažesnieji labai laukia momento, kada jau galės pasinaudoti šia privilegija, o didiesiems, tai suteikia išskirtinumo, jie jaučiasi brandesni. Vaikams patinka „teisingos“ taisyklės, jie greitai jas įsimena, jų laikosi. „Teisinga“ taisyklė ta, kuri padeda sugyventi kartu, įnešą aiškumo, harmonijos, o nėra tiesiog „taisyklė, dėl taisyklės“, patogi suaugusiesiems.

---

⁵ COMPANI M. L., LANG P., *Valdorfo vaikų darželis šiandien*. Kaunas, 2015, p. 89.

Dienos pradžioje vaikas gali rinktis, ar žais laisvą žaidimą, ar pieš, ar užsiims bendra veikla su suaugusiuoju ir mėgdžios jį. Akivaizdu, kad užsiimdamas prasminga, mėgstama veikla, dirbantis suaugęs žmogus sukuria ramybę vaikams, „užburia“ juos. Ir visa tai, kas daroma suaugusio kasdienėje buityje, padeda vaikams sukurti savą žaidimą.

Mūsų darželyje vaikams suteikiame galimybę laisvai reikšti emocijas, jos nėra slopinamos. Šioje nišoje paliekama laisvė, vengiama dirbtinų ribų. Jeigu vaikui sudaryta erdvė išsikrauti, ateina laikas, kai jis nurimsta. Sunkus išgyvenimas, kuris sukelia tokias reakcijas yra „perdirbtas“ ir paleistas. Supykus vaikas gali šaukti, verksti, jie turi teisę parodyti savo ribas, kurių jie nenori, kad peržengtum. Yra vaikų, kurie nenori apkabინimų ir raminiųų, jie tiesiog nori pabūti vieni. Įvykus kivirčiui tarp vaikų, dažnai auklėtoja kurį laiką palieka jiems laisvės išspręsti patiems, įsikišdama tik tada, kai yra būtinybė, kada situacija atrodo neišsprendžiama, „užstrigusi“. Dažnai vaikai dar nėra pajėgūs išspręsti problemas ir analizuoti jas.

Pastebimas toks natūralus reiškinys, kaip namų aplinkos įtaka vaiko elgesio laisvei ir riboms darželyje. Pavyzdžiui, varžybos tarp vaikų, sąlygojamos įvairios šeimų materialios gerovės

(rūbai, žaislai, įvairios pramogos, kelionės) ir kitų faktorių, gali vaikams sukelti nerimą, pyktį, turėti įtakos elgesio laisvei. Pasitaiko, kad vaiko šeima rūpindamasi savo atžala, „pasilengvina“ gyvenimą sau ir neatsižvelgia ir kitų vaikų, viso darželio organizmo gerovę. Kaip tai sprendžiame darželyje? Skelbiame dar vieną taisyklę – asmeninius žaislus vaikai palieka namie arba pasilikdami darželyje duoda išsinešti tėvams. Esame pastebėję, kad asmeniniai vaiko atsinešti į darželį žaislai dažniau lėtina naujų vaikų adaptaciją, kliudo sklandžiai užmegzti ryšius su kitais vaikais, nei padeda, skatina nekonstruktyvias varžybas tarp vaikų, tiesiogiai veikia jų nuotaiką, norus, sukelia pykčio ar pavydo. Taip pat tėvelių prašome, kad apie šeimos numatytas keliones ar išvykas, vaiko nemiegojimo pietų miego, praneštų asmeniškai auklėtojai, neskelbdami garsiai visai grupei. Nes vaikas nuo ryto žinodamas apie būsimą kelionę, ar apie tai, kad šiandien nereikės miegoti pietų miego, būna tarsi laukimo (budėjimo) režime, nesusitelkia į veiklą, neatsipalaiduoja. Tai taip pat įtakoja jo elgesio laisvę.

Kitas pavyzdys, kai pirmadienį vaikai sugrįžta į darželį. Kai kurie būna chaotiški, suirzę, pavargę. Kodėl? Tai gali lemti visiškai kitokio ritmo buvimas namuose, daugybę įspūdžių, kelionės, šventės. Pastebi, kaip tai įtakoja jų elgesio laisvę, kaip auklėtoja turi būti pasiruošusi, sugrąžinti juos į darželio ritmą. Jie dažnai būna išvargę, o ne pailsėję po savaitgalio, visas jų elgesys tai atspindi, kaip greitai, saldžiai užmiega pietų miego.

Situacija, kuomet mažieji vaikai stebėdami vyresniųjų žaidimą, nori juos pamėgdžioti ir kitą dieną susikrauna visus žaislus sau. Vyresnieji pasigenda jų, gali iškilti konfliktas, pykčiai. Auklėtoja užbėga už akių ir nustato ribą, vyresniesiems pagelbėja iniciuotu žaidimu, pataria kokias kitas priemones galėtų panaudoti ir konflikto lyg nebūtų, jiems net nebereikia tų norėtų žaislų. Kilus konfliktui auklėtoja turėtų bet koku atveju įsikišti, nes vaikai iki septynių metų tik labai mažai konfliktų gali išspręsti patys.

Valgio metu vaikams darželyje siekiame išugdyti gerus įpročius, todėl nustatome tam tikras elgesio ribas. Ritualo pagalba, degame žvakę, nurimstame, susikimbame už rankų, padėkojame už maistą. Dvimečiai – trimečiai ne visada į savo erdvę įsileidžia šalia sėdintį draugą ir nenori duoti rankytės, nebent tai yra šalia sėdinti auklėtoja, su kuria jie susikimba visada. Tuomet jie turi pasirinkimo laisvę ir gali dėti ranką ant širdies ir dėkoti. Stebime ir kokie santykiai vyksta prie stalo, vyresniesiems leidžiame pasirinkti sėdėjimo vietą, tačiau jeigu prie stalo kyla nesutarimai, kurie trukdo vaikams mėgautis maistu, auklėtojas atsižvelgia į tai ir persodina. Valgio metu galime šnekučiuotis, tačiau prie stalo nežaidžiame, netriukšmaujame, nešokame ir pan. Skatiname gerbti maistą, todėl įdedame tai, ko jie nori ir kiek nori.

Iškvėpimas- miegas, uždegama žvakė, auklėtojas rūpestingai ir su meile padeda vieniems vaikams nusirengti, kitus užkloja. Kiekvienas vaikas turi savo čiužinį ir iš namų atsineštą patalynę ir pižamą. Tai jo erdvė, kurioje jis saugus ir ramus. Kokie skirtingi visų poreikiai, vieni nusirengia iki apatinių drabužėlių, kiti persirengia pižamas. Vieni užmiega patys, kitiems reikia

pabuvimo šalia, paglostymo galvytės ar rankos, kitiems labai sunku nurimti ir pareiti į ramybės būseną, tuomet auklėtojai reikia rasti jam tinkantį būdą. Jeigu vaikas neužmiega pietų miego, arba miega labai trumpai, tai jis ramiai guli lovoje, turi galimybę pabūti su savimi. Svarbu, kad jis gerbtų šalia miegančius ir jų neprižadintų. Keturmetė mergaitė atėjo pas mus į darželį ir mama pasakė, kad ji pasirinko mūsų darželį, nes neverčiame vaikų miegoti. Iš pradžių, kol mergaitė apsiprato, sėdėjo šalia auklėtojos, tačiau vėliau švelniai ir su meile nustatė ribą, kad ji turi gulėti savo lovytėje, gali nenusirengti, bet pagulėti turi. Auklėtoja turėjo sukurti tokią saugią aplinką, kad ji galėtų ramiai užmigti, nors, kad apsivilkėtų pižamą, prireikė visų metų. Vaikams kilo klausimai, kodėl ji nesirengia, ar ir jie taip gali. Tačiau, auklėtoja ramiai atsakė, kad mergaitė šiuo metu taip nori ir kai ateis laikas ji atsineš savo pižamą ir miegos, kaip visi. Daugiau klausimų vaikams nekilo.

Darželio kasdienybėje daug ir pavienių situacijų, kuomet reikalingos ribos čia ir dabar. Tuomet auklėtoja pasitelkia savo asmeninę patirtį ir sprendžia situaciją. Dažnai to pareikalauja agresyvesni, aktyvesni vaikai, kurie dažnai provokuoja, kelia chaosą yra pikti. Dažnai pasijauti bejėgiu, tai sukelia neigiamas emocijas, gali privesti iki nepakeliamos ribos, pareikalauja mūsų visų jėgų. Tuomet reikia aktyviai įgyvendinti auklėjimo uždavinius, būtina įsikišti, kai situacija tampa nebevaldoma, kai siautėjimas virsta chaotišku, kai vaikai vienas kitą ima užgaulioti, žeminti. Tuo metu svarbu neabejoti savimi, nors jei kartais ir pratrūkstame bartis. Bet dažniausiai kuo nors neįprastas elgesys yra pasekmė to, kad vaikas jaučiasi netvirtai kaip asmenybė. Kiekvieną auklėtojos įsikišimą ar reikalavimą suvokia kaip nukreiptą prieš jį ir tai sukelia atitinkamą reakciją. Tačiau, aptartiems vaikams labiau reikia laikytis tvirtų taisyklių, ribų, orientuotų į saugumą teikiančią auklėtojos asmenybę. Būtina intuityviai jausti, kada tinka aiškiai (ir griežtai) nustatyti ribas, o kada geriau palaukti ir duoti vaikui ramybę.

2.3. Elgesio laisvė ir ribos lauke

Svarbiausias mažo vaiko bruožas – judėjimas. Kiekviena mūsų diena darželyje, suteikia vaikams galimybę pabūti lauke, kur vyksta tikras iškvėpimas. Lauke vaikai tarsi ištrūksta į laisvę, kur gali lipti į medžius, žaisti su smėliu, braidyti po balas, liesti žemę, rinkti akmenėlius, bėgioti ir daug kitų nuostabių dalykų, ką riboja darželio grupės aplinka. Kaip Marina Luiza Niuš teigia, bloga nuotaika dažnai dingsta gamtoje, lyg pati gamta vaikus pasisodina ant kelių ir ramina juos. Būtent lauke, natūralioje aplinkoje, jie mokosi susidurti su sunkumais ir juos įveikti, pasirinkti, tobulėti ir suaugti prisiimdami atsakomybę už riziką. Tik savarankiškai veikdamas, vaikas jaus, kad tai daro pats. Suaugęs jis patirs laisvės tiek, kiek būdamas vaikas troško savarankiškos veiklos ir kiek naudojosi žaidimų laisve. Laisvės suvokimas ir laisvės išgyvenimas vėliau gyvenime remiasi šia žaidimų ir judėjimo laisve. Jei suaugusieji nuolat kišasi į vaiko žaidimų pasaulį, nutraukia ar taiso, sutrikdoma vaiko valios raida, o kartu nukenčia ir fizinis vaiko

vystymasis. Juk vaikui veikiant susiformuoja kūno funkcijos ir organai, su kuriais jis gyvens visą gyvenimą.

Veikla lauke organizuota taip, kad vaikai turėtų galimybę laisvai judėti nustatytose ribose. Svarbiausia, kad vaikas turėtų galimybę daug vaikščioti, laisvai judėti, kas kiekvienas vaikas atskirai ir visi kartu toje aplinkoje veiktų minimaliai juos apribojant. Kuriama tokia aplinka, kad vaikai būtų saugūs. Jeigu kas nors teritorijoje trukdo vaikų saugumui, tai yra pašalinama, bet neribojama judėjimo laisvė. Kad vaikai galėtų kieme laisvai žaisti, šalia jų turi būti sąmoningas, valdantis savo emocijas, empatiškas suaugęs. Auklėtoja kieme su vaikais nežaidžia, ji užsiima sezoniniais darbais, kurie dažnai paveikia vaikus, jie nori prisijungti, padėti, tai ugdo meilę gamtai, tvarkymosi įgūdžius, gebėjimą bendradarbiauti. Šteineris teigė, kad žaidimų esmė ir auklėjamasis poveikis slypi laisvėje, mes neprimetame vaikui savo taisyklių, nevadovaujame, jis pasirenka pats. Į vaiko žaidimą reikia kuo mažiau kištis, kuo mažiau jo žaidime protu suvoktų dalykų ir kuo daugiau to, kas nužiūrėta gyvenime, tuo geresnis žaidimas. Tačiau, į savo darbą įsigilinęs suaugęs tuo pat metu turi matyti visus vaikus ir išlikti budrus, o tai nelengva užduotis. Kuo geriau tai pasiseka, tuo vaikai harmoningiau žaidžia. Džiaugsmingoje, pakylėtoje darbo atmosferoje vaikai jaučiasi puikiai ir saugiai.

Darželyje savaitės ritme turime žygio dieną, kuomet keliaujame į netoli esantį parką. Tai jau tikslinga veikla ir turime daugiau taisyklių ir apribojimų. Žygiavimas į konkrečią vietą vyksta suplanuotai, viena auklėtoja eina priekyje, o kita gale. Vaikai juda laisvai (gali susikibę už rankų, vieni patys, ar bėgti), bet taip, kad visada būtų matomi auklėtojos. Atžygiavę į vietą, vaikai juda laisvai, tik žodžiu apibrėžiamo teritoriją, kurioje būsime. Dažniausiai žygiuojame į tą pačią vietą, todėl vaikai puikiai orientuojasi aplinkoje ir jaučia ribas. Vaikams yra leidžiama lipti į medžius, tačiau auklėtoja vaikų neskatina ir tuo labiau nepadeda. Jeigu vaikas pajėgus įlipti į medį savarankiškai, tai tikriausiai jis pajėgus iš jo ir išlipti savo jėgomis. Pats įveikdamas panašias kliūtis vaikas prisiima atsakomybę už tai, kas vyksta su jo kūnu ir aplink jį, labiau jaučia savo kūno ribas, savisaugumą ir pasitikėjimą savo jėgomis. Labai svarbi ir suaugusiojo reakcija, kai vaikas bando įveikti mūsų požiūriu, sudėtingas kliūtis, vertėtų susilaikyti nuo audringos susižavėjimo ar baimės raiškos, nes tai vaiką išblaško ir jis gali pasimesti, išsigąsti. Vaikų atitverti nuo pavojų nereikia, geriau prireikus padėti jiems jų išvengti. Vaikas įveikdamas pavojus, taip susipažįsta su tikrove, ją įvertina ir išbando savo sugebėjimus.

Mūsų darželyje, dažnai taisyklės ar apribojimai kuriami procese, kai kurios gimsta natūraliai, susidūrus su konkrečia situacija. Tą išgyveni ir tada gali įvardinti, apibrėžti, aptarti su kolegomis ir įvesti į darželio gyvenimą. Svarbu, kad šalia vaikų nuolat būtų emociškai stabilus suaugęs, pagrindinės taisyklės, saugi aplinka, ritmas, o vaikai turėtų pakankamai erdvės klysti ir laisvės patirti. Jeigu viso to nebūtų, tai tik paskatintų chaosą ir vaikams nepadėtume orientuotis aplinkoje.

„Saugumas yra svarbiausia savybė vaikui, nes kaskart susidūręs su gyvenimo iššūkiais, jis žinos, kad šalia visada yra tie, kurie jį palaiko ir myli“, – tikina psichologė Jūratė Bortkevičienė.

3. Auklėtojo raiška

„Kiekvienas ugdymas kartu yra ir saviugda, o būdami mokytojai ir auklėtojai esame tik save ugdančio vaiko aplinka“ R. Šteineris.⁶

Svarbų vaidmenį vaiko gyvenime atlieka vaiko pojūčiai. Jis bando susiliesti su pasauliu, visas jo kūnas labai reaguoja į aplinką. Susiliedamas su ja, vaikas viską mėgdžioja. Valdorfo pedagogika mėgdžiojime išvelgia didelę gamtos jėgą, kuria apdovanoti tik vaikai. Todėl, labai svarbu, kad vaikai turėtų ką mėgdžioti, kad šalia būtų geras ir doras žmogus. Vaiko elgesio laisvę ir ribas darželyje, labiausiai įtakoja auklėtoja, kuri turi būti nuolatinėje saviugdoje, turi nuolat tobulėti, stebėti savo judesius, kalbėjimo toną, turinį, kad būtų tinkamu pavyzdžiu vaikams. Auklėtoja turi suprasti vaiko norus, jausmus, su meile, ramiai stebėti, kuo mažiau kištis, o sudaryti galimybę pamėgdžioti šalia esantį suaugusįjį, tuomet vaikas natūraliai lavės. Darželyje vaikas stebi, kaip auklėtoja atlieka kasdienes namų ruošos darbus – valo dulkes, plauna indus, šluoja grindis, laisto gėles, prižiūri augalus, juos sodina, siuva, mezga, velia ir t.t. Iš praktinės patirties darželyje, galiu pasidalinti patarimais, kurie suteikia galimybę atrasti tą santykį tarp elgesio laisvės ir ribų:

⁶ BODAKAS K. D., *Atrasti save – suprasti kitus*. Vilnius, 2011, p. 73.

- Būti tinkamu pavyzdžiu – tai vienas iš pagrindinių reikalavimų. Būti sąmoningiems mąstant, judant. Esant tinkamu pavyzdžiu nurodymai vaikams tampa nebereikalingi.
- Auklėtojos vienareikšmiai ir tvirti veiksmai, užkerta kelią vaikų provokacijoms. Taip pat yra ir su ribomis, jos nustatomos ramiai ir tiksliai, tam tvirtai pasiryžtama, siekiama vaikus apsaugoti nuo savo, juos neigiamai veikiančių emocijų.
- Darželyje įvedamos keletas nekintamų taisyklių, kurių nuosekliai laikomasi. Tame procese labai svarbūs darna ir susitarimas tarp visų darželio auklėtojų.
- Vaikams taisyklės turi būti aiškios ir tvirtos. Kad jos nebūtų dviprasinės ir nekeltų diskusijų.
- Svarbu auklėtojai nepasinerti į skubėjimą, chaotiškumą ir nereikalauti iš vaiko daugiau, nei jis pajėgia, ar jo dvasinės galios geba aprėpti.
- Auklėtoja, grupėje turi išlikti rami, stengtis kasdienę veiklą atlikti įprastu laiku, o svarbiausia dėl nesklaidumų ar nukrypimų labai nesikrimsti. Nenatūrali aplinka, nereguliariai atliekami veiksmai, netinkamas ugdytojų pavyzdys ar elgesys vaikui tampa neapdorotais išgyvenimais. Sveika, kad vaikai turėtų galimybę kuo daugiau savarankiškai užsiimti prasminga veikla.
- Atsisakyti valdingo balso, liepiamosios intonacijos, priekaištų, grasinimų, reikalavimų. Visa tai atima iš vaiko galimybę savarankiškai veikti ir slegia natūralią jo prigimtį. Kuriant taisykles, atkreipti dėmesį į formuluotę. Būtų girdėti skatinimas, ar rekomendacija kaip veikti, o ne draudimas, pvz. „Kai susitvarkysime grupę, galėsime eiti į lauką“, „Šiuo metu valgome, žaisti galėsime sugrįžę į grupę“.
- Peržvelgti savo įpročius, puoselėti tinkamus, stengtis įveikti nesektingus, asmeniniu pavyzdžiu kurti vaikams terpę savų įpročių formavimui.
- Dažnai pasitaiko ir tokių situacijų, kada neturime aiškaus sprendimo, pirmą kartą susiduriame su situacija ir dar neturime patyrimo ką daryti, tai stengiamės vaikus nukreipti kita linkme. Vėliau situaciją apgalvojame ir randame sprendimą, pasitariame su kolegomis. Vertinga savistaba ir savirefleksija.
- Tvirtai nuspręsti ir priimti sprendimą, bet nelikti neapsisprendus. Įžvelgti klaidas ir iš jų mokytis. Vaikams svarbu šalia turėti ryžtingą ir sąmoningą suaugusį ir jiems patiems nereikėtų priimti sprendimų, kurių pasekmių jie dar negali numatyti nei už jas atsakyti.

3.1. Bendradarbiavimas su tėveliais ir kolegomis

Vaiko auklėjimas prasideda jo šeimoje. Būtent todėl vienas iš esminių Valdorfo darželio bruožų – tai glaudus tėvų ir auklėtojų bendradarbiavimas. Vaikui svarbu, kad namuose ir darželyje būtų vientisas ir darnus pedagoginis požiūris. Auklėtojai ir tėvai neturėtų veikti priešingomis kryptimis, turėti išankstinių ir nepagrįstų pretenzijų vieni kitiems. Labai svarbūs

yra neformalūs santykiai tarp tėvų ir ugdytojų. Taip pat yra svarbus sąmoningas atsakomybės jausmas už vaiką ir vaiko ugdymą. Neretai tėvai atvesdami vaiką į darželį, visą atsakomybę perkelia auklėtojoms. Tačiau, pagrindinis vaiko formavimo šaltinis yra šeima. Todėl svarbu skatinti tėvų motyvaciją, aktyviai pažindinti tėvus su vaiko sėkmėmis, iššūkiais su kuriais jis susiduria. Darželio gyvenimas turi būti atviras. Visame šiame procese siektina būti atviriems, tartis su tėvais įvairiais klausimais, išklausti jų nuomonės, įgyti tėvų pasitikėjimą ir tapti jiems pedagoginiu autoritetu. Mūsų darželyje rengiami metiniai individualūs pokalbiai su tėvais apie vaiką, bendri tėvų susirinkimai, kai kurių darželio švenčių šventimas kartu su tėvais, įvairios talkos. Sukūrus darnią sveiką ugdymosi aplinką, vyksta sėkmingas visuminis vaikų ugdymas, puoselėjantis laisvo ugdymo idėjas. Ugdant vaiką, svarbu nuoširdžiai domėtis juo ir jo šeima, stengtis pažinti.

Daug darželio šeimų gyvena savo kasdinių problemų rate, vaikams skiria per mažai dėmesio arba stengiasi kuo daugiau sugalvoti jiems veiklų, naudojamos medijos, lankomi įvairūs būreliai, užsiėmimai. Kartais jautiesi bejėgiu pakeisti ką nors, bet stengiesi neprimesti kaltės vienas kitam arba sau. Jautiesi atsakingas už tai, kas vyksta darželyje, būtent čia kuri pamėgdžiojimą vertą pavyzdį, kuri jaukia, estetišką, gerą aplinką.

Stengiamasi organišką aplinką kurti ir santykių su kolegomis. Labai svarbu, kad viename darželyje dirbantys ugdytojai, vaiko ugdyme turėtų vienodą darnų požiūrį į vaiką, taikytų tas pačias priemones, vadovautųsi vienodomis taisyklėmis. Būtent šaltas, nekolgiškas elgesys darželyje gali įnešti daug chaoso, išsekinti ir kurti netinkamą aplinką vaikams. Todėl, kolegijose dažnai aptariame tai, kas mus neramina, su kokiais sunkumais susiduriame ir bandome ieškoti išeities, galbūt sukuriame naują taisyklę ir stebime, ar ji pasiteisins. Jeigu taip, tai nuosekliai visi jos laikomės. Vaikai neturėtų susidurti su tuo, kad vieni auklėtojai nuolaidesni, ne taip atsakingai žiūri į taisykles, o kiti nuoseklūs ir paisyti bendru susitarimu priimtas nuostatas.

Sveikatą puoselėjanti pedagogika gali gyvuoti tik laisvėje. Ugdymo sėkmė, kūrybos džiaugsmas, atsakomybė optimalūs tada, kai mažta išorės prievarta. Laisvas dvasinis gyvenimas visiems proceso dalyviams yra esminis, sveikatą stiprinantis veiksnys.

IŠVADOS

- Vaikas į pasaulį ateina, kaip individualybė, jis vystosi ir nori eiti savo keliu. Pirmiausia reikia stebėti vaiką, suprasti ko jam reikia, nevertinti jo ar reikšti savo lūkesčių ar norų. Ugdymo procesas sėkmingas, kuomet vaikui suteikiamas suaugusiojo pavyzdys, meilė, saugumas, bei pakankamai laiko vystytis.
- Ritmiškai subalansuota, neskubi ir pastovi atmosfera yra puiki atsvara, tarsi dovana vaikystei. Ritmas vaikui suteikia saugumo, laisvumo.
- Vaiko ugdyme taisyklių turi būti kuo mažiau ir tos, kurios iš tikro reikalingos. Jos turi būti aiškios, atsirasti tinkamu laiku ir tinkamoje vietoje, jų turi būti laikomasi nuosekliai. Vienos ribos tvirtos ir nekeičiamos, o kitos gali keistis ir plėstis augant.
- Laisva, nevaržoma ir saugi aplinka, formuoja ir veikia laisvos, harmoningos asmenybės vystymąsi ir ugdymą. Laisvo vaikų judėjimo neslopina draudimai ir apribojimai, stengtis kad jų būtų kuo mažiau.

REFLEKSIJA

Laisvės ir ribų sąvokos išryškėjo mano sąmonėje jau bedirbant darželyje. Pirma su kuo susidūriau, kad visi skirtingai suprantame, kas yra laisvės ir ribos. Esminis iššūkis yra netik išsiaiškinti, ką slepia šios sąvokos, bet ir suderinti su kitais žmonėmis, su kuriais kartu jomis operuoji, nes tų sąvokų giluminio supratimo skirtumas iškelia nemažai nesutarimų. Pavyzdžiui, su kolegomis jeigu mes skirtingai suprantame, kas yra laisvas vaiko ugdymasis (žaidimas) ir skirtingai jaučiame, kada verta nustatyti ribas sau, kitiems, vaikams, randasi pagrindas ne tik nesutarimams, konfliktams, bet ir netinkama aplinka vaiko ugdymui (si). Panaši situacija yra ir su vaiko šeimos aplinka (tėvai, seneliai ir t.t.). Pavyzdžiui, darželyje nutariu neriboti aktyvaus vaiko judėjimo lauke, jaučiu kaip jis valdo savo kūną, kad yra budrus savo žaidime ir yra saugus. Visai kitaip į tai gali reaguoti tėvai, seneliai, įsibauginę mėginti nustatyti vaikui ribas arba paveikti mano sprendimą. Dar matau, kad suaugę dažnai nustato vaikui ribas, užsitikrindami savo patogumą, komfortą, ir jaučiu kad tai nėra tinkama vaiko sveikatai raidai. O būna ir atvirkščiai, kai tėvai nenustato vaikui ribų ir neįvertina to pasekmių, neprisiima atsakomybės. Pavyzdžiui, tam tikras vaiko elgesys atrodo priimtinas, kai vaikas yra vienas (tarp suaugusiųjų) namuose ir visai netinkamas kitoje aplinkoje – sociume, tarp vaikų.

Antra, kas man pasirodė svarbu, kai nustatomos per griežtos ir nepagrįstos ribos. Dažnai suaugę prisidedantis prie vaiko ugdymo, nustato kažkokias ribas, nepagalvoja ar jos būtinos. Gal tai ateina iš jų patirties, vaikystės. Šiuo metu šios ribos neaktualios, nekonstruktyvios ir vaikui ne kiek padeda ugdytis, kiek trukdo. Pavyzdžiui, vaikas yra aprenkiamas kokiais puošniais rūbais, kurie po to yra itin saugomi ir nesirūpinama vaiko pasaulio pažinimo poreikiu, apribojamas jo judėjimas. Kai ribos grindžiamos suaugusiųjų nepasitikėjimas vaiko jėgomis, neleidžiama šokti, kažkur lipti.

Trečias esminis dalykas, kuris turbūt ir svarbiausias, tai pačio vaiką ugdančiojo asmens laisvės ir ribos. Supratau, kad laisvo žmogaus ugdymuisi gali padėti tik laisvas žmogus. Jeigu nesu laisva, negaliu transliuoti laisvės vertybių. Svarbi yra laisvės ir atsakomybės sąsaja. Neretai laisvė suprantama, kaip atribota nuo atsakomybės sąvoka. Tuomet mano nuomone, laisvė netenka savo pamatų. Greta labai svarbu, kaip suprantami asmeninės ribos, arba kaip jas, kokiomis aplinkybėmis jas nusistatomi. Sąmoningas gebėjimas nustatyti sveikas ribas sau, arba jas praplėsti, būtinas asmeninės saviugdų palydovas.

LITERATŪRA

1. BODAKAS K. D. *Atrasti save – suprasti kitus*. Vilnius, 2011.
2. BROCHMANN I. *Ar skriaudžiame savo vaikus?* Vilnius, 1999.
3. GOEBEL W., GLOCKLER M. *Padėkime augti*. Vilnius, 2015.
4. COMPANI M.L., LANG P. *Valdorfo vaikų darželis šiandien*. Kaunas, 2015.
5. UTZ K. *Tu priklausai mums!*. Vilnius, 2001.
6. ŽILIENĖ D. *Mes dirbame Valdorfo darželyje*. Vilnius, 2009.
7. ŽILIENĖ D. *Žmogaus slėpiniai ir pedagogika*. Vilnius, 1997.
8. НЮШ М.П., *Игра из глубины души*. Киев, 2016.
9. 2016-2018 m. seminarų, vykusių Kaune ir Vilniuje medžiaga.